

I V A D A S

Knygos istorinių tyrinėjimų plėtra pasaulyje akivaizdžiai rodo jų aktualumą. Knygos istorikams tenka atsakingas uždavinys – tiriant knygos raidos sąlygas ir atliktą kultūrinį bei socialinį vaidmenį, užtikrinti jos visavertį gyvavimą šiuolaikinėje informacinių pokyčių situacijoje bei didinti įtaką ateities visuomenėje. Labai keičiasi pats *knygos istorijos* suvokimas. JAV siūloma ją apibūdinti kaip komunikacijos ciklą, einantį nuo autoriaus prie leidėjo, spaustuvinininko, tiekėjo, knygų pardavėjo ir pirkėjo, bibliotekos ir skaitytojo [477]. Tokio tyrinėjimo modelio nuostatoms yra artimas ir platus *knygos kultūros* suvokimas, įsitvirtinęs daugelio Europos šalių tyrinėtojų darbuose. Esminėms nagrinėjimo sąvokoms yra skiriama ne tik pati knyga ir jos sudedamosios dalys, knygos forma ir turinys, bet ir gamybos, platinimo bei vartojimo procesai, visa praeities knygos kultūra, tampanti integruojančiu tyrimo objektu [487]. Vis dažniau knygos istorikai ima si lokalių tyrinėjimų, kompleksiskai apimančių miestų ir regionų knygos kultūros raidos problematiką. Iš naujausių bei reikšmingų šios krypties darbų galima paminėti tyrimą, analizuojantį Estijos sostinės Talino knygos kultūrą XVIII a. antrojoje pusėje [463].

Lietuvos kultūros istorijai daug davė Vilniaus ir Kauno miestų įvairiakalbė knyga, tačiau ji nėra išsamiau ištirta ir kompleksiskai įvertinta. Dažniausiai miestų knygos kultūros pavieniai klausimai yra gvildinti lietuviškosios bei lotyniškosios knygos istorijos kontekste. Iki šiol neturime *miesto knygos kultūros* darbų, knygotyros ar sociologijos aspektu tiriančių įvairiakalbės knygos funkcionavimo dėsningumus ir savitumus. Aišku, kad atėjo metas praplėsti knygos istorijos tyrimų ribas ir pradėti knygos raiškos lokaliajoje erdvėje nagrinėjimus. Lietuvos miestų knyginė kultūra formavosi priklausydama nuo istorinių sąlygų ir įgijo savitų ypatybių dėl valdžios politinių ir ekonominių sprendimų, skirtingų religinių, etninių bei kultūrinių tradicijų. Todėl būtų svarbu atsakyti, ar Rusijos carų valdymo metais Kauno

knyga perėmė tęstinumą iš praėjusių epochų, ar įgijo naujų bruožų, kiek ir kaip ji integravosi į miesto ir mūsų šalies kultūros istoriją. Pasirinktas nagrinėti knygos laikotarpis chronologiškai apima didelį miesto plėtros tarpsnį nuo Kauno gubernijos centro įkūrimo iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos. Toks periodizavimas yra pagrįstas istoriškumo principu, iš esmės atitinka vieną miesto raidos etapą ir neprieštarauja taikomam lietuvių knygotyroje [413].

Pirmiausia pamėginkime įžvelgti ir glaustai apibūdinti, kokie knygos kultūros reiškiniai egzistavo mieste iki XIX a. vidurio, kai buvo įkurtas gubernijos centras. Kokią miesto gyvenimo erdvę jie apėmė ir kokius tęstinumo požymius perdavė gubernijos miesto knygos kultūros funkcionavimui? Išlikę šaltiniai liudija apie Kauno ir knygos ryšius, siekusius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) laikus. Jau XV a. kauniečiai keliavo studijuoti į Europos universitetus, išsigydavo nuosavų knygų [416]. Jei pažvelgsime autorystės aspektu, matysime, kad iš Kauno yra kilusių žymių knygos kūrėjų. XVII a. lotyniškosios knygos raštiją puoselėjo kauniečiai Albertas ir Kazimieras Kojalavičiai-Vijūnai, paskelbę Lietuvos istorijos, teologijos, retorikos veikalų. Tarp jų svarbiausias – A. Kojalavičiaus-Vijūno „Lietuvos istorija“. Apie kūrybines galias liudija Kaune sukurti pasaulietinės literatūros kūriniai lotynų kalba ir išspausdinti Vilniaus spaustuose [429, p. 110, 173]. Be abejonės, su knyga siejosi XVII–XVIII a. Kaune veikusios gausios religinės brolijos, susitelkusios prie bažnyčių ir vienuolynų. Seniausios jų – Literatų (Confraternitas Literatorum) ir Šv. Onos brolijos buvo įsteigtos XVI a. pradžioje. Visos brolijos užsiėmė religine ir visuomenine veikla, turėjo nekilnojamojo turto ir išdą, siekė dvasinio tobulėjimo tikslų [449]. Tai reikštų, kad šie sambūriai, sujungę skirtingų miestiečių sluoksnių ar luomų, buvo suinteresuoti bei materialiai pajėgūs įsigyti ir religinių spaudinių arba naudojosi juos globojančių bažnyčių knygų rinkiniais ir vienuolynų bibliotekomis. Vienuolynų knygos kultūros raiška atsispindėjo įvairaus dydžio bibliotekose ir jų kaupimo bei vartojimo nuostatose. XIX a. pirmajame ketvirtyje Kauno vienuolynų (Basųjų karmelitų, Bernardinų, Augustinų) bibliotekose buvo nuo trijų šimtų iki kelių tūkstančių religinių ir pasaulietinių spaudinių [416; 430]. Be knygos neapsiėjo XVII–XVIII a. Kaune veikusios mokymo įstaigos. Bibliotekas turėjo Kauno jėzuitų kolegija ir jos vietoje atsiradusi Edukacinės komisijos Kauno mokykla [404]. Tarp kai kurių Kauno miestiečių, vienuolių ar kitų dvasinio luomo atstovų plito bibliofilinė kultūra, jie sukaupe įvairaus dydžio ir turinio asmeninių knygų rinkinių [408]. Knygos dvasia sklido iš miesto teritorijoje įsikūrusių dvarelių bei sodybų: amžininkai yra minėję ten buvusias knygų lentynas, literatūrinius vakarus.

xix a. pradžioje viename jų – Kartofliškėse – kasdien lankėsi ir poetas Adomas Mickevičius, tuo metu mokytojavęs Kauno apskrities mokykloje. Žinoma faktų, kad knygų pasitaikydavo pirkti pas vietos pirklius. Akivaizdu, kad Kaunas nestokojo knygos kultūros apraiškų, skatinusių kurti, kaupti ir skaityti knygą. Tačiau dėl įvairių objektyvių priežasčių iki xix a. 5 dešimtmečio Kaune neatsirado jokio stimulo knygas leisti ir spausdinti, prekiauti jomis specialiai skirtoje vietoje ar skaityti viešojoje bibliotekoje. Viena iš kliūčių – netoliese buvęs svarbiausias LDK leidybinis ir poligrafinis centras – Vilnius. O Kaunui patekus Rusijos valdžion miesto knygos funkcionavimo perspektyvos apskritai susiaurėjo. Išsamiau LDK laikotarpio knygos vartojimo tradicijų paveldas bus aptariamas monografijos pirmosios dalies 3 ir 4 skyriuose.

Gilinantį į užsibrėžtą nagrinėti laikotarpį, pirmiausia būtina aptarti sudėtingas *politines, socialines, ekonomines ir kultūrinės sąlygas*, paveikusias knygos funkcionavimą Kaune 1843–1918 metais. Nuo trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo (1795) caro valdomas ir nukentėjęs nuo karo su Napoleonu (mieste teliko apie tris tūkstančiai gyventojų) Kaunas, kažkada buvęs ekonominis bei administracinis centras, skurdo, stokodamas stimulo pažangai. Apskritai visų Lietuvos miestų socialinės ir kultūrinės raidos spartą bei perspektyvas sąlygojo ir apibrėžė Rusijos politiniai vienvaldystės interesai, numatę Šiaurės vakarų krašto regioną integruoti į carinę imperiją. Jų tiesioginę įtaką patyrė ir Kauno miestas, kuriam tik xix a. 5 dešimtmetyje pagaliau atsivėrė naujų perspektyvų. 1842 metais Rusija pertvarkė Lietuvos krašto administravimą – iš buvusios vienos sudarytos dvi: Vilniaus ir Kauno gubernijos. 1843 metų liepos 1 d. Kaunas tapo gubernijos, apėmusios didelę lietuvių etninę teritoriją, centru [106]. Tai buvo nevienareikšmis posūkis iki tol vegetavusio miesto istorijoje, nes jis sudarė potencialias kapitalizmo sąlygas Kauno socialiniam, ekonominiam ir kultūriniam augimui. Kita vertus, dėl carinio valdymo politikos atsirado nemaža neigiamų reiškinių, įtakojusių miesto raidos procesus. Kauno gubernijos centro knygų leidybos, poligrafijos, sklaidos ir vartojimo poreikiai bei sparta tiesiogiai priklausė nuo Rusijos vykdytos spaudos politikos bei jos specifinių veikimo aspektų Lietuvos teritorijoje ir ypač – šiame mieste. Kauno neaplenkė garsieji xix a. nacionalinio išsivadavimo sukilimai (1831 ir 1863–4), palikę savo pėdsakus miesto istorijoje.

Tiriamą laikotarpio knygų leidimo tempus labiausiai palietė Rusijos *spaudos cenzūros* veiklos pokyčiai xix a. antrojoje pusėje. Po 1856 metų įvykdytų cenzūros reformų spaudos priežiūra atiteko Vyriausiajai cenzūros valdybai, kuriai priklausė 8 cenzūros komitetai (tarp jų – ir Vilniaus). Ji neturėjo aiškaus cenzūravimo